

До разової спеціалізованої вченої ради
Національної академії внутрішніх справ

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента Петровського Андрія Володимировича на дисертацію Кругляка Костянтина Борисовича на тему «Сторони у цивільному процесі України», подану до захисту в спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена прийняттям 03 жовтня 2017 р. Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким Цивільний процесуальний кодекс України 2004 р. було викладено у новій редакції. У зв'язку із цим, певних змін у законодавчому регулюванні зазнав інститут сторін у цивільному процесі України.

Сторони – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які, реалізуючи принцип змагальності цивільного судочинства, вчиняють у суді певні процесуальні дії, які є підставою для виникнення, розвитку та припинення цивільного судочинства, з метою розв'язання спору про право, що виник із дійсних або ймовірних матеріальних правовідносин, дійсними або ймовірними суб'єктами яких вони є.

Новелізація зазначеного процесуального інституту вимагає переосмислення та формування нових законодавчих засад реалізації відповідних правових норм. Системного аналізу потребує ціла низка загальнотеоретичних і практичних питань, пов'язаних із процесуальним механізмом участі у цивільній справі сторін, що зумовлено специфікою юридичної природи відповідних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Цінність поданого до захисту дисертаційного дослідження К. Б. Кругляка зумовлена також тим, що за вказаною проблематикою, попри її актуальність й існуючу тривалий час проблематику, на сьогодні не було проведено комплексних, системних та узагальнюючих досліджень, які б розкривали всі аспекти цієї теми, а наявні публікації правників стосуються лише окремих питань участі сторін у цивільному процесі України.

Відповідність дисертаційної роботи сучасним вимогам науки і практики. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 рр. в частині п.п. 1–5 підрозділу 1.1. «Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини», п. 6 підрозділу 1.2. «Удосконалення національної правової системи та її адаптації до європейського права», Плану основних заходів Міністерства внутрішніх справ України на 2021 рік (наказ МВС України від 28 грудня 2020 р. № 920), відповідає пріоритетним напрямкам наукових досліджень відповідно до Наказу МВС України «Про затвердження тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки» (Наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки, затверджених рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2020 року (протокол № 23).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані дисертантом здебільшого є аргументованими й переконливими, містять самостійний критичний аналіз. Отримані теоретичні та практичні висновки стали результатом наукового пошуку, відповідно до поставленої мети і завдань дослідження. Під час їх доведення та обґрунтування автор використав широке коло вітчизняних наукових публікацій, міжнародно-правові та національні нормативно-правові акти, судову практику.

Використання К. Б. Кругляком значного методологічного інструментарію, загальнонаукових, спеціально-наукових та відповідних підходів наукового пізнання явищ і процесів дозволило багатоаспектно проаналізувати заявлену проблематику. Застосовано, зокрема, історико-правовий, діалектичний, логіко-семантичний методи, а також методи абстрагування, порівняння, аналізу і синтезу, а також аналогії та моделювання. Це дозволило належним чином обґрунтувати відповідні положення наукової новизни отриманих дисертантом наукових результатів. Зміст дисертації відповідає обраній темі, характеризується логічністю та комплексністю. Матеріал дисертації викладено послідовно і доступно, робота оформлена відповідно до встановлених вимог.

Достовірність і наукова новизна отриманих результатів, повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях.

Достовірність отриманих результатів забезпечила ґрунтовна теоретична, нормативна та емпірична база дисертації. Джерельну базу дослідження можна вважати цілком репрезентабельною, оскільки дисертант під час проведення дослідження використав значну кількість наукових та інших джерел (їх список охоплює 185 найменувань).

Також достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, полягає в тому, що дисертація є першим після новелізації цивільного процесуального законодавства України комплексним дослідженням інституту сторін у цивільному процесі України. У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

– обґрунтовано, що у своєму становленні та розвитку інститут сторін у цивільному процесі України пройшов декілька етапів, які у цілому співпадають з етапами становлення державності на території України, як-от:

1) зародження правового регулювання інституту сторін у нормах римського приватного права, що супроводжувалося правовою регламентацією концептуальних засад процесуального статусу сторін у цивільному процесі (позивача та відповідача), процесуального механізму забезпечення явки сторін до суду, а також меж дії законної сили судових рішень (I ст. – V ст.);

2) правове регулювання інституту сторін в епоху Середньовіччя нормами канонічного права, що характеризувалося впровадженням таких принципів судового процесу як добросовісність та співпраця суду і сторін під час розгляду справи (V ст. – початок XIX ст.);

3) правова регламентація інституту сторін нормами цивільного процесуального законодавства інших держав, характерними особливостями якої стали: правове регулювання спеціального цивільного процесуального статусу сторін, деталізація інституту представництва, встановлення можливості інстанційного перегляду судових рішень за ініціативою сторони, правова регламентація процесуальних строків, а також порядку проведення судових дебатів (початок XIX ст. – 1963 р.);

4) правове регулювання інституту сторін нормами цивільного процесуального законодавства УРСР, що характеризувалося закріпленням принципу процесуальної рівності сторін, а також інститутів процесуальної співучасті, заміни неналежної сторони та процесуального правонаступництва (1963 р. – 2004 р.);

5) подальший розвиток правового регулювання інституту сторін у нормах цивільного процесуального законодавства України, що опосередковувався, зокрема: розширенням та уточненням переліку загальних та спеціальних цивільних процесуальних прав сторін; оновленням дефініції цивільної процесуальної правоздатності у контексті уточнення цивільних процесуальних прав, здатність мати які становить її зміст; правовою регламентацією умов процесуальної співучасті; новелізацією інституту заміни неналежної сторони тощо (2004 р. – 2017 р.);

б) новелізація правового регулювання інституту сторін у нормах цивільного процесуального законодавства сучасної України, що характеризується: новелізацією класифікаційних груп учасників судового процесу; регламентацією інституту зловживання процесуальними правами, а також забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи; законодавчим визначенням належних відповідачів у певних категоріях цивільних справ, а також запровадженням новітніх процедур примирення сторін (медіації, врегулювання спору за участю судді тощо) (2017 р. – до сьогодні);

– визначено, що спільне цивільне процесуальне право сторін примиритися може бути реалізовано у двох формах: а) процесуальній, тобто у визначеному ЦПК України процесуальному порядку, у тому числі під час застосування процедури врегулювання спору за участю судді; б) непроцесуальній, шляхом застосування процедури медіації. Водночас, процесуальні наслідки примирення сторін незалежно від форми, у якій воно було здійснено, є однаковими, як-от: а) укладення мирової угоди в порядку, визначеному ст. 207 ЦПК України; б) відмова позивача від позову (п. 1 ч. 2 ст. 49 ЦПК України); в) визнання позову відповідачем (п. 1 ч. 2 ст. 49 ЦПК України); г) звернення позивача до суду із заявою про залишення позову без розгляду (п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК України);

– встановлено, що спільний спеціальний цивільний процесуальний обов'язок сторін нести ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням ними процесуальних дій, передбачає необхідність усвідомлення сторонами можливих процесуальних наслідків вчинення чи невчинення ними процесуальних дій, а у випадку настання таких наслідків – готовність діяти відповідно до норм цивільного процесуального законодавства;

– обґрунтовано положення про те, що у випадку об'єднання в одне провадження декілька справ за позовами одного й того самого позивача до різних відповідачів або різних позивачів до одного й того самого відповідача, процесуальна співучасть виникає, якщо ці вимоги є пов'язаними між собою

підставою виникнення, що співвідноситься із такою умовою виникнення процесуальної співучасті як виникнення прав та обов'язків кількох позивачів чи відповідачів з однієї підстави. Водночас, у разі залучення до участі у справі співвідповідача за клопотанням позивача процесуальна співучасть виникає незалежно від наявності умов, за яких вона допускається (ч. 2 ст. 50 ЦПК України), адже наявність таких умов презюмується;

удосконалено:

– дефініцію сторін цивільної справи як суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які, реалізуючи принцип змагальності цивільного судочинства, вчиняють у суді певні процесуальні дії, які є підставою для виникнення, розвитку та припинення цивільного судочинства, з метою розв'язання спору про право, що виник із дійсних або ймовірних матеріальних правовідносин, дійсними або ймовірними суб'єктами яких вони є;

– наукове положення про те, що обов'язок сторін подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, регламентований п. 4 ч. 2 ст. 43 ЦПК України, слід тлумачити у контексті необхідності дотримання встановленого законом процесуального порядку та строків подання доказів. Разом із цим, обов'язок сторін довести обставини, які мають значення для справи і на які сторона посиляється як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України, сторони мають виконувати шляхом здійснення передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 43 ЦПК України цивільного процесуального права подавати докази;

– зміст спеціального цивільного процесуального статусу сторін, який складається із таких елементів, як-от: індивідуальні спеціальні цивільні процесуальні права; спільні спеціальні цивільні процесуальні права; спільні спеціальні цивільні процесуальні обов'язки; спеціальний цивільний процесуальний інтерес;

– наукове судження, що цивільний процесуальний статус співучасника залежить від підстав виникнення процесуальної співучасті. За загальним

правилом, процесуальний співучасник наділяється загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом сторони – позивача або відповідача – залежно від того, на якій стороні виникає процесуальна співучасть. Водночас, у випадку виникнення процесуальної співучасті на підставі ч. 1 ст. 51 ЦПК України, тобто у разі залучення судом до участі у справі співвідповідача за клопотанням позивача, залучений у порядку ч. 1 ст. 51 ЦПК України співвідповідач, поряд із загальним та спеціальним цивільним процесуальним статусом, наділяється особливим цивільним процесуальним суб'єктивним правом клопотати про розгляд справи спочатку;

дістало подальший розвиток:

– положення про те, що ознаками сторін цивільної справи є: 1) матеріально-правовий статус сторін як дійсних або ймовірних суб'єктів дійсного або ймовірного матеріального правовідношення; 2) наявність між сторонами спору про право, який є предметом розгляду і вирішення у порядку цивільного судочинства; 3) вчинення сторонами процесуальних дій, які є підставою для виникнення, розвитку та припинення цивільного судочинства, у яких найбільш повно виявляється один із основних принципів цивільного процесу – принцип змагальності сторін, що полягає у рівності сторін щодо здійснення їх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом, зокрема обов'язку довести обставини, які мають значення для справи і на які сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом;

– розуміння того, що цивільну процесуальну правосуб'єктність слід розглядати як: а) універсальну правову категорію, тобто як здатність особи бути учасником цивільного процесу; б) спеціальну правову категорію – здатність особи бути учасником цивільного процесу у конкретному процесуальному статусі, наприклад, сторони цивільної справи;

– доктринальне тлумачення категорії цивільного процесуального обов'язку сторін добросовісно користуватися процесуальними правами, який слід розуміти як міру необхідної поведінки, що виявляється у здійсненні

сторонами процесуальних дій з метою досягнення визначеної законом процесуальної мети;

– дефінітивне визначення неналежного відповідача у цивільному процесі, яким слід вважати первісного відповідача, щодо якого судом встановлено, що він не повинен відповідати за пред'явленим позовом, і у зв'язку із цим, проведено його заміну на належного відповідача. Обґрунтовано, що неналежний відповідач не наділяється цивільним процесуальним статусом, адже після встановлення факту його неналежності, зокрема проведення заміни первісного відповідача належним відповідачем, первісний відповідач перестає бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин.

На підставі наведених положень розроблено пропозиції щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства України, зокрема пропонується викласти у новій редакції правові норми, що їх містять: ст. 46, ч. 1 ст. 47, ч. 5 ст. 51 ЦПК України, а також доповнити правову норму, що її містить ст. 430 ЦПК України, частиною третьою.

Практична значущість результатів дослідження. Сформульовані та викладені в дисертації положення, узагальнення, висновки та пропозиції можна використовувати: науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного процесуального права; законотворчій діяльності – в процесі оптимізації цивільного процесуального законодавства України та інших держав; у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ позовного провадження, учасниками яких є сторони; у освітньому процесі – при викладанні навчальної дисципліни «Цивільний процес», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 7 наукових публікаціях, серед яких 3 статті, опублікованих у виданнях,

включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 4 тезах наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Аналіз опублікованих дисертантом статей і тез доповідей на наукових заходах дозволяє дійти висновку про належну повноту викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, наведених у дисертаційному дослідженні в наукових працях.

Оцінка змісту дисертації. Структурно дисертаційне дослідження складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і одного додатку.

У вступі розкрито стан розробленості досліджуваної наукової проблеми, обґрунтовано вибір та актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет, завдання, методологічну основу дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів, їх практичне значення, наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження.

У розділі 1 «Загальнотеоретичні та методологічні засади дослідження інституту сторін у цивільному процесі» здійснено аналіз доктринальних джерел, які стосуються можливості визначити роль та функції участі в цивільному процесі України сторін та визначено методологію дослідження даного інституту, що дало змогу всебічно висвітлити зміст цього інституту і за допомогою спектру різних способів та засобів дослідити їх окремі аспекти. Проведено дослідження еволюції правового регулювання інституту сторін в цивільному процесі України та удосконалено науковий підхід до розуміння історичних етапів становлення цього інституту. Досліджено законодавство інших держав, яке регулює інститут сторін у цивільному процесі.

У розділі 2 «Загальна характеристика сторін у цивільному процесі України» досліджено поняття та ознаки сторін у цивільному процесі, проаналізована цивільна процесуальна правосуб'єктність як передумова

виникнення цивільного процесуального статусу сторін, а також наведена загальна характеристика цивільного процесуального статусу сторін.

Розділ 3 «Цивільний процесуальний статус сторін» присвячено загальній характеристиці спеціального цивільного процесуального статусу сторін, а також окремому аналізу цивільного процесуального статусу процесуального співучасника і неналежного відповідача.

У висновках за результатами проведеного дослідження сформульовано теоретичні положення та практичні рекомендації щодо подальшого дослідження інституту сторін у цивільному процесі України з метою вдосконалення норм цивільного процесуального законодавства, розроблення загальних рекомендацій з удосконалення використання такого інституту у правозастосовній діяльності, а також в освітньому процесі під час викладання навчальних дисциплін, що охоплюють відповідну тематику. Висновки цілком відповідають отриманим результатам, завданням і меті дисертаційного дослідження.

Таким чином, дисертація Кругляка Костянтина Борисовича відповідає наявним вимогам та є завершеною науковою працею, результати якої вирішують актуальне наукове завдання – удосконалення теоретичних і практичних положень інституту сторін у цивільному процесі України.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення дисертаційного дослідження так наукових публікацій фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Кругляка Костянтина Борисовича є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту.

Позитивно оцінюючи актуальність проведеного дисертантом дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність, достатньо високий теоретичний рівень і практичну значущість його результатів, слід висловити наступні зауваження, які мають виключно дискусійний характер.

1. У п. 2 наукової новизни «вперше» дисертант зазначає, що «спільне цивільне процесуальне право сторін примиритися може бути реалізовано у двох формах: а) процесуальній, тобто у визначеному ЦПК України процесуальному порядку, у тому числі під час застосування процедури врегулювання спору за участю судді; б) непроцесуальній, шляхом застосування процедури медіації. Водночас, процесуальні наслідки примирення сторін незалежно від форми, у якій воно було здійснено, є однаковими, як-от: а) укладення мирової угоди в порядку, визначеному ст. 207 ЦПК України; б) відмова позивача від позову (п. 1 ч. 2 ст. 49 ЦПК України); в) визнання позову відповідачем (п. 1 ч. 2 ст. 49 ЦПК України); г) звернення позивача до суду із заявою про залишення позову без розгляду (п. 5 ч. 1 ст. 257 ЦПК України)».

Таке твердження є дискусійним. По-перше, дисертантом не розкрито процесуальну форму примирення, а згадується лише про один інструмент альтернативного вирішення спору, як врегулювання спору за участю судді.

По-друге, позиція дисертанта про те, що процесуальні наслідки примирення сторін є однаковими, незалежно від наведених двох форм примирення, у якій воно було здійснено, є некоректною. Дисертант перераховує додаткові права, які мають сторони відповідно до норм ЦПК України і про процесуальні наслідки, такі як зупинення і закриття провадження у справі, мова не йде. Ця позиція потребує уточнення.

2. У п. 11 наукової новизни «дістало подальший розвиток» дисертант наголошує про «доктринальне тлумачення категорії цивільного процесуального обов'язку сторін добросовісно користуватися процесуальними правами, який слід розуміти як міру необхідної поведінки, що виявляється у здійсненні сторонами процесуальних дій з метою досягнення визначеної законом процесуальної мети».

Така аргументація також є дискусійною, оскільки виникає питання: про яке саме доктринальне тлумачення наголошує дисертант? Про тлумачення, що дається в науково-практичних коментарях до цивільного процесуального

законодавства чи у наукових працях вчених-процесуалістів? Хотілось би почути думку дисертанта з цього приводу.

Викладені вище зауваження дискусійного характеру не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Кругляка Костянтина Борисовича, оскільки не стосуються найбільш значних положень і висновків роботи й не применшують належного рівня дисертаційного дослідження. Вони можуть слугувати підґрунтям для дискусії в процесі захисту дисертації, а також напрямами майбутніх досліджень дисертанта.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.
Дисертація Кругляка Костянтина Борисовича на тему «Сторони у цивільному процесі України», подана на здобуття ступеня доктора філософії, за своїм змістом, одержаними науковими результатами, актуальністю, новизною та іншими ознаками є самостійною завершеною науковою роботою, що містить суттєві положення для розвитку науки цивільного процесуального права.

Дисертація Кругляка Костянтина Борисовича на тему «Сторони у цивільному процесі України» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 р. № 283), наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 31 травня 2019 р.) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами та доповненнями), а її автор – Кругляк Костянтин Борисович – за результатами проведення

публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент –

професор кафедри цивільного права та процесу

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент

Андрій ПЕТРОВСЬКИЙ

